BIBLIOTECA ŞCOLARULUI

Dimitrie CANTEMIR

Istoria ieroglifică

**

LITERA

biblioteca școlarului

Dimitrie
CANTEMIR

ISTORIA IEROGLIFICĂ
**

Litera
INTERNAȚIONAL
BUCUREȘTI — CHIȘINĂU

APRECIERI

Cel întâi istoric… a fost Cantemir, un cap genial, căruia niciodată nu i-a lipsit puterea de a străbate prin problemele cele întunecoase ale trecutului.

În *Etymologicum Magnum Romaniae,* tom IV, B., 1898, p. VIII.

În privirea literară, dacă nu şi în cea politică, Dimitrie Cantemir va trăi cât însăşi limba.

Bogdan PETRICEICU-HASDEU, D. Cantemir, *Descrierea Moldovei,* Bucureşti, 1965, p. 318.

Adevărata şi cea mai nobilă curiozitate este aceea care se uneşte cu o caldă iubire pentru scopul cercetărilor întreprinse. Aşa a fost setea de ştiinţă, revărsată asupra atâtor tărâmuri, a lui Dimitrie Cantemir, cel care a murit la cincizeci de ani cu aceeaşi ochi lacomi de a pătrunde tot ceea ce se găsea în raza lor de privire şi gata de a pune în cărţi noi toate alte gânduri.

El a fost în această nesfârşită tinereţe a lui, desigur, un entuziast în cel mai curat înţeles al cuvântului.

Nu i-a plăcut numai de ce vădesc şi descopăr cărţile, în multe limbi, pe care le-a răscolit cu degetele nerăbdătoare ale frumoasei mâini de stăpânire. Ci asupra fiinţei omeneşti înseşi s-a întins această patimă nebiruită, de care s-a zbuciumat din anii celor dintâi încercări până în clipa când moartea singură l-a împiedicat de a merge mai departe.

N-are deloc aerul unui savant veştejit din pragul însuşi al vieţii publice acel frumos tânăr cu profil curat, cu buzele subţiri umbrite de o fină mustaţă, cu nasul sau, mai curând, peruca de modă apuseană cu buclele curgând pe umeri, pe care-l înfăţişează portretul lui, de un necunoscut pictor apusean. Jucăria cu prefacerea în dobitoace şi păsări ale fabulei a cunoscuţilor, prieteni şi duşmani, din jurul său, din *Istoria ieroglific[* arată că-i plăcea pe

vremea aceea a băsnui asupra istoriei, în care era însuşi atât de intim amestecat, a vremii sale.

Cronicile vremii şi un grec ocrotit la curtea domnilor Moldovei ne arată pe un om care vădit cauta să-şi câştige prietenii bune pentru un scop mare, pentru una din acele încercări ce hotărăsc asupra vieţii şi asupra unei ţări întregi. Ca un fiu pentru cei bătrâni, ca un frate pentru cei de-o seamă cu dânsul, ca un părinte pentru cei tineri. Iubirea lui se îndreaptă mai ales către acest tineret, care el însuşi, şi de mult, alergând sub toate steagurile creştine, se luptă, se cere la lucruri noi şi râvneşte necontenit la isprăvi extraordinare, la mari vitejii, la lovituri de aventură.

Nicolae IORGA, *Sfaturi pe]ntuneric*. Conferinţe la radio, Editura Militară, Bucureşti, 1976, p. 73-76.

Pentru a înţelege *Istoria ieroglific[*, întrebarea principală este motivul pentru care a alcătuit Dimitrie Cantemir această scriere şi cărui scop era hărăzită.

În această carte care aruncă un văl poetic şi filozofic asupra realităţii urâte şi triste, autorul a scris în ascuns ceea ce nu putea striga în gura mare, a notat pentru posteritate ceea ce nu putea spune pentru vremea lui, cel puţin, pentru cei mai mulţi din vremea lui. *Istoria ieroglific[* este o operă semnificativă, se citeşte greu, dar cu folos pentru înţelegerea vremilor, a gândirii autorului şi a gradului la care ajunseseră literatura şi gândirea românească.

Autorul a adoptat această formă literară pentru scrierea lui, deoarece dezvăluia secrete politice şi personale, fapte care ar fi putut fi primejdioase pentru autor dacă le-ar fi dat în vileag în chip public. Mai ales că aceste fapte ating onoarea unor familii boiereşti şi domneşti.

Este evident că *Istoria ieroglific[* a fost o *istorie secret[*, citită sub manta, destinată unor oameni de încredere şi… posterităţii. Se poate ca unele copii să fi circulat fără cheie, lăsând pe cititor să bănuiască numai.

În literatura bizantină există un caz celebru de asemenea scriere istorică secretă. Procopios din Cesarea, după ce scrisese istoria oficială a lui Iustinian, a scris şi *Istoria secret[*, dând pe faţă scandalurile şi imoralitatea care se ascundea sub strălucirea de suprafaţă a acelei domnii. Este sigur că Dimitrie Cantemir a cunoscut operele lui Procopios, pe care-l foloseşte în *Hronicul vechimii a romano-moldo-vlahilor*. Pe de altă parte, se ştie că în Apus, în secolul al XVII-lea pamfletul politic ajunsese la forme literare superioare. Dimi-

trie Cantemir l-a combinat cu o imaginaţie aproape orientală de basme, creând un gen literar cu totul inedit.

P. P. PANAITESCU, *Dimitrie Cantemir. Via\a =i opera,* Editura Academiei Române, Bucureşti, 1958, p. 75-90.

Opera literară viabilă a lui Dimitrie Cantemir este *Istoria ieroglific[*, adevărat *Roman de Renard* românesc, însă cu scopuri polemice. Metoda de a travesti observaţia asupra oamenilor în figuraţie zoologică e de o tradiţie străveche şi durabilă şi lăsând la o parte genul fabulistic, ilustrat de Firenzuola, de La Fontaine, în 1802, abatele Casti relua, aproape cantemirian, tema în *Gli animali parlanti*. Fraza scriitorului s-a limpezit acum şi dacă mai păstrează sintaxa ampoloasă latină, cadenţa de imperfecte în care intenţia rimei persiflatoare e adesea vădită, invenţia verbală extraordinară, portretistica grotească dau istoriei o savoare rară. Scolasticismul din *Divan* este aici cultivat cu conştiinţă în scopuri caricaturale, după procedeul lui Voltaire. Pe Eliodor, scriitorul l-a urmat în punerea începutului la mijloc şi a mijlocului la început. Toţi cei care au răsfoit *Istoria ieroglific[* s-au interesat numai de substratul istoric, luând în serios ca document fiece punct. Totuşi chiar fără cifru, şi oricine vede că, fără a destăinui mult peste ceea ce ştie, romancierul s-a complăcut în ficţiune.

* * *

Cantemir are talent, evident în *muzica* frazei, în ideea de a percepe concret figurile simbolice ale constelaţiilor. Cronicarii au farmec lingvistic şi dar de povestire, Cantemir e scriitor, creator, aducând idei şi combinaţii. Figura lui, umbrită până azi, e a unui om superior. Voievod luminat, ambiţios şi blazat, om de lume şi ascet de bibliotecă, intrigant şi solitar, mânuitor de oameni şi mizantrop, iubitor de Moldova lui după care tânjeşte şi aventurier, cântăreţ în tambură, ţarigrădean, academician berlinez, prinţ rus, cronicar român, cunoscător a tuturor plăcerilor pe care le poate da lumea, Dimitrie Cantemir este Lorenzo de' Medici al nostru.

G. CĂLINESCU, *Istoria literaturii rom`ne de la origini p`n[ ]n prezent*, Fundaţia Regală pentru Literatură şi Artă, Bucureşti, 1941, p. 44, 47.

Dacă nu s-ar cere să caracterizez prin anticipaţie şi în chip fabulos figura lui Dimitrie Cantemir, nu aş alege ca simbol nici îngerul din alte tărâmuri,

nici leul, nici vulturul din lumea noastră, ci o fiinţă pe jumătate reală, pe jumătate de poveste şi legendă: unicornul. Simbolul ar fi desigur cel mai potrivit să lege la un loc contururile pământeşti şi cele nepământeşti ale apariţiei ce ne preocupă. Interesant e că în *Istoria ieroglific[*, operă în care Cantemir povesteşte în formă alegorică întâmplările printre care viaţa până la o anume vârstă, cu atâtea fundături şi ieşiri, l-a amestecat sau l-a încurcat, boierii moldoveni şi munteni figurează sub numiri, unii de dobitoace, alţii de păsări, şi iarăşi alţii sub numiri de corcituri mitologice. Ni se vorbeşte aici despre corb şi vidră, despre struţocămilă, leopard şi elefant. Sub aceste numiri se ascund personaje istorice precum Constantin Brâncoveanu, cutare Duca, cutare Racoviţă… În fabulos deghizata *Istorie ieroglific[*, Dimitrie Cantemir însuşi îşi joacă rolul sub înfăţişarea Inorogului, numele slav, adoptat de cronicarii noştri, al Unicornului. Inorogul, animal cu copite nedespicate, având un fantastic corn lung, ce izbucneşte drept înainte din mijlocul frunţii, reprezintă una din plăsmuirile cele mai sugestive ale imaginaţiei mitologice. Inorogul, animal de o sălbăticie de nedomesticit, dar sublimat totodată, unealtă a miraculosului adesea, era în literatura medievală un simbol al castităţii, şi prin derivaţie apoi şi un animal al puterii spirituale.

Viaţa lui D. Cantemir e o viaţă la răscruce de vremuri şi rezumă, prin profilul ei abrupt, prin peripeţiile ce o înalţă şi o sfâşie, un ansamblu de situaţii dintre cele mai dramatice ale istoriei noastre.

Lucian BLAGA, *Izvoare*, Editura Minerva, Bucureşti, p. 141-147.

Istoria ieroglific[poate fi asemuită unui roman social prin toată acea substructură, pe care se întemeiază fabulaţia şi care nu e alta decât însăşi viaţa principatelor, moldovenesc şi muntenesc, în decurs de şaptesprezece ani, între 1688 şi 1705 – cu alte cuvinte între începutul domniei lui Brâncoveanu şi cea de a doua domnie a lui Antioh Cantemir, Elefantul sau Filul pe ieroglificeşte, şi pe care mezinul nu-l cruţă defel de săgeţi din cele mai bune —, viaţa politică în primul rând, ale cărei iţe răsucite şi încurcate de continue rivalităţi pentru domnie sunt trase cu brutalitate de la Poartă, din Cetatea Epithimii sau a Poftei, cum îi spune Cantemir în romanul său…

Şi toată această desfăşurare de întâmplări, toată această încrucişare de drumuri, tot acest război al râvnelor şi dezamăgirilor, toată această gâlceavă a patimilor, tot acest machiavelism de Fanar, se desfăşoară într-un ritm atât de viu şi de susţinut, încât impresia că deschizi, în mână cu singurul fir ari-

adnic al scărilor tâlcuitoare, în labirintul geometric al unui pasionant roman de aventuri, stăruie tot timpul. Negreşit: roman social, memorii şi roman de aventuri — *Istoria ieroglific[* este toate acestea la un loc, cu precizarea numai că în modul care toate acestea se realizează e unul perpetuu alegoric, că drumul nu e din cele mai lesnicioase şi că multe din părţile străjuite ale acestui castel din basme pot şi trebuie să fie forţate, fără ca după canaturile dense şi enigmatice să pândească ameninţători ochi de balauri. Şi cu aceasta ne întoarcem la arta literară a lui Dimitrie Cantemir, la expresia romanului său, la timbrul său particular, la stilul socotit obscur când nu şi greoi, la toate acele note specifice ce ţin de însăşi natura *Istoriei ieroglifice*.

În ce măsură însă toată această construcţie, inaccesibilă la prima vedere, este, totuşi, în ciuda ornamentaţiei prea încărcate, mai puţin opera unui alexandrinism steril şi, dimpotrivă, rodul viabil al unui artist hrănit nu numai la izvoarele celor mai iscusiţi dascăli ritoriceşti, dar şi la acelea autentic populare, nimic n-ar putea-o mai bine arăta decât un popas la câteva din paginile acestei complexe ficţiuni.

PERPESSICIUS, *Men\iuni de istoriografie literar[=i folclor,* 1948-1956, ESPLA, Bucureşti, 1957, p. 286-304.

Desigur, cronicarii moldoveni Grigore Ureche şi Miron Costin, sau urmaşul său de o generaţie cu dânsul, Ioan Neculce, au scris mai limpede ca el şi s-au făcut mai accesibili, lectura lor necerând din partea cititorului mijlociu un efort oarecare. Ca Dimitrie Cantemir, cei doi sus-numiţi înaintaşi au beneficiat de aproximativ aceeaşi şcoală latinească, dar nici ei, nici Neculce nu şi-au împletit învăţăturile acesteia cu lecturile baroce ale stilisticii Orientului Apropiat, care şi-a pus pecetea pe fraza şi pe imaginaţia mai învăţatului lor emul. De ce am ascunde-o. Dacă socotim *Istoria ieroglific[*, fără exagerare, capodopera scriitorului, în plenitudinea talentului său la data compunerii ei, trebuie să recunoaştem însă că această operă capitală, monument al imaginaţiei şi al expresiei poetice, a primit altoiul unei culturi răsăritene, turco-arabo-persane şi că peste arborele înfipt în huma generoasă a Ţării Moldovei a crescut, înfăşurându-l din toate părţile, viţa de vie sălbatică a cărei sămânţă a fost adusă de vânturile meleagurilor îndepărtate. Fraza însăşi cu rime interioare, cu verbele la acelaşi timp, cadenţate monoton, într-o arborescenţă totuşi impresionantă, este străină de geniul limbii noastre, dar lexicul şi sucul acestuia stăruie cu vitalitate, păstrându-i farmecul.

Şerban CIOCULESCU, *Itinerar critic,* vol. II, Editura Eminescu, Bucureşti 1976, p. 81-87.

Istoria ieroglific[ne înfăţişează efortul unui mare scriitor, care este şi un mare învăţat, de a da limbii române o formă literară.

Prin cultura lui poliglotă şi cunoaşterea aprofundată a limbii române vorbite, Dimitrie Cantemir a fost pus în situaţia de a cunoaşte şi a mânui expresii şi cuvinte rare. Dar Cantemir nu este numai un meşter al cuvântului. În munca sa de scriitor, el a făcut apel la literaturile occidentale şi orientale, pe care le cunoştea deopotrivă.

Istoria ieroglific[trebuie deci considerată ca o încercare făcută de un om de talent de a crea o limbă literară românească cu un moment mai devreme. A trebuit să treacă mai bine de un veac pentru ca, în împrejurări favorabile, să se ivească o pleiadă de scriitori care, independent de Cantemir, vor relua munca sa şi vor reuşi în această întreprindere. Opera lui Dimitrie Cantemir, cunoscută prea târziu pentru a fi contribuit în mod util la formarea limbii noastre literare, apare, în izolarea ei, ca un monument de preţ al culturii româneşti din secolul al XVIII-lea.

Al. ROSETTI, *Buletin =tiin\ific*, Secţiunea de ştiinţa limbii, literatură şi artă, tom I, nr. 1-2, 1951, p. 15-23.

Simţi, parcurgând scrierile sale — care depăşesc în număr şi varietate orice altă operă anterioară a vreunui creator român — succesiunea anotimpurilor vieţii, de la contemplarea lacomă a lumii, cu orgia de imagini în culori pe care o proiectează în operă, la experienţa oamenilor şi a vieţii, născând satira şi melancolia, apoi împlinirea în edificii monumentale de vastă exploatare documentară, de profundă gândire şi de incisivă ironie.

Istoria ieroglific[este o poemă eroi-comică în proză, inspirată din adevărul societăţii contemporane, un roman cu tâlc, menit a fi gustat de contemporani în felul — să zicem — al *Bietului Ioanide,* dar pe care astăzi îl citim pentru pura literatură dintr-însul, detaşaţi de *modelele* posibile sau inventate. Scriindu-l, Cantemir, care avea geniul satiric al lui Budai-Deleanu, a dat curs vocaţiei sale scriitoriceşti. Opera este fără îndoială şi un catarsis al amărăciunilor şi al veninului acumulat de omul politic contrariat în aspiraţiile sale, dar adevărata valoare stă în faptul că autorul uită de caracterul critic al personajelor, animale, păsări şi peşti, lăsându-se furat de lumea fabuloasă căreia i-a dat naştere.

George IVAŞCU. În *Istoria literaturii rom`ne,* Vol. I, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1969, p. 243-249.

Istoria ieroglific[, scrisă la Constantinopol în 1705, este opera literară cea mai însemnată a lui D. Cantemir, roman alegoric cu personaje din lumea animală ca *Le roman de Renard*, şi pamflet politic asemenea *Istoriei secrete* despre domnia împăratului Justinian de Procopios din Cesarea. Autorul a împrumutat numai un procedeu tehnic din *Etiopica* lui Eliodor (punerea mijlocului la început şi a începutului la mijloc), în rest servindu-se de decoruri din *Halima*, de măşti din *Bestiarii*, de parabole populare şi de cugetări din Homer, Horaţiu, Hesiod, Sf. Augustin şi Miron Costin.

Construcţia latină a frazei, ascunderea eroilor sub nume de animale adesea himerice, încifrarea întâmplărilor în ieroglife, proporţiile neobişnuite ale scrierii (ediţia Academiei trece de peste 400 de pagini) sperie pe cititorul dornic de a pătrunde arcanele fabulei; adevărul este că romanul, complicat din punct de vedere stilistic până la baroc şi bombasticism, nu dezvăluie prea multe lucruri inedite din viaţa autorului şi a contemporanilor săi. Imaginaţia epică e săracă, în schimb darul de a vedea aspectul grotesc, caricatural, al lucrurilor şi fiinţelor, gustul ficţiunii fantastice sunt, tot atâtea laturi ale talentului lui Dimitrie Cantemir.

Tendinţa principală a scrierii rămâne cea satirică, şi în această direcţie scriitorul a îndreptat toate mijloacele artistice de care dispunea. Mai mult decât un roman cu subiect epic şi caractere, Cantemir a vrut să facă un pamflet politic pornind de la fapte şi eroi reali, cărora ochiul său le-a dat aparenţe bufone comice. Scriitorul a fost nevoit să recurgă iniţial la forma alegorică pentru a se pune la adăpost de urmări şi a oferi o carte cu sensuri, de citit sub manta, numai mai târziu dezvăluite prin scară.

Istoria ieroglific[, scrisă la vârsta de 32 de ani, este opera literară cea mai importantă a lui Dimitrie Cantemir şi întâia creaţie adevărată din literatura noastră.

Alexandru PIRU, *Istoria literaturii rom`ne — Perioada veche*, vol I, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti,1970, p. 336-365.

Pamflet şi carte de înţelepciune, povestire cu prefiguraţii de roman şi reactualizare a scrierilor din genul *Fiziologului*, *Istoria ieroglific[* îl interesează pe cititorul de azi pentru bogăţia ei uimitoare, chemându-l să dezlege tainele, pecetluite de un ermetism surâzător, să-i cuprindă frumuseţile, mângâiate de inteligenţa ce nu se lasă amăgită, şi să-i cuprindă *versul uman*, asemănător celui din epopeile homerice. Lectura nu e uşoară, aşa cum autorul şi-a aver-

tizat cititorul contemporan cu el; a devenit mai grea pentru noi, mai ales datorită faptului că nu mai practicăm acelaşi gen de lectură ca cititorii din vremea Inorogului: în locul lecturii intensive, care nu părăsea o pagină până nu-i descoperea toate straturile înţelesurilor şi felurimea frumuseţilor, noi practicăm lectura extensivă, care acumulează cât mai multe cărţi. În numele acestei practici s-a vorbit despre faptul că scrierea principelui s-ar preta la selecţia soldată cu mutilarea în *cele mai frumoase pagini*. Ca şi *Divina Comedie*, istoria lui Cantemir nu cuprinde pagini frumoase şi pagini îngropate de timp; ea formează un tot. Şi de aceea trebuie citită în clipele de răgaz, eventual în paralel cu cine ştie ce povestire mai diluată.

Dacă ar fi fost tipărită în timpul vieţii scriitorului, cu siguranţă că mulţi ar fi citit-o pentru a râde pe seama lui Racoviţă, a lui Ţifescu, a Ruseteştilor; dar, nu este mai puţin sigur, că mulţi ar fi parcurs-o pe îndelete, reluând poveştile şi învăţând pe dinafară sentinţele.

Alexandru DUŢU, *Prefa\[* la *Istoria ieroglific[*, ediţia a II-a B. P. T. , Editura Minerva, Bucureşti, 1983, p. XIX.

Operă de ură şi răzbunare *Istoria ieroglific[* îşi sacrifică acest caracter pentru a putea vorbi despre om şi neliniştile lui de todeauna. De la un nivel al său, cartea încetează să fie numai o *istorie ieroglific[;* ea devine o istorie a situaţiilor fundamentale. Prin aceasta tocmai *Istoria ieroglific[* — departe de a fi o *apari\ie surprinz[toare, aproape improbabil[* — poate fi înscrisă într-o tradiţie a literelor româneşti, cu strălucire ilustrată de câteva cărţi scrise până la 1705. Ne gândim la acele opere având caracter de interogaţie asupra rosturilor şi şanselor omului, situate pe un segment evolutiv mărginit, la celălalt capăt, de *}nv`\[turile lui Neagoe Basarab.* Fiecare dintre ele rezumă o experienţă şi o prezenţă în aşa fel încât să câştige adeziunea la valorile supreme pe care le proclamă şi care sunt, întotdeauna, acelea ale vieţii.

Doina CURTICĂPEANU, *Melanholia neasemuitului Inorog*, Editura Dacia, 1973, p. 16.

Dimitrie Cantemir se prezintă în închipuirea noastră ca o imagine superioară a erudiţiei. Dorinţa lui de a cunoaşte legile universului şi mecanismul vieţii sociale e uriaşă, asociindu-se în conştiinţa noastră cu eforturile eroilor de legendă. Aşa apare el în scrisul său, care poartă semnul îndrăznelii. Dar, înainte de a fi om erudit, D. Cantemir un om de acţiune. Fiecare din scrie-

rile sale se naşte dintr-o confruntare cu realitatea istorică a concepţiilor sale despre om şi societate, despre popor şi drepturile lui la libertate.

* * *

Istoria ieroglific[e o capodoperă a literaturii româneşti. Ea îmbină perfect cugetarea sentenţioasă filosofică cu expresia literară, limbajul logic cu imaginea poetică, rămânând o creaţie aproape irepetabilă în istoria spirituală a poporului nostru.

* * *

Este *Istoria ieroglific[*, cum se susţine, un pamflet?... Părerea aceasta nu poate fi acceptată, nici sub titlu de tendinţă. Dacă ne-am orienta la sentinţele romanului, am putea clasa opera lui Cantemir la genul *caracterelor*, de felul acelor ale lui Teofrast sau La Bruier. Fragmentele cele mai mari şi mai numeroase ale cărţii se încadrează perfect în genul dialogurilor. În sfârşit, satira, deseori violentă, nu dă dreptul de a trece această scriere la pamflete. Termenul cel mai adecvat pentru *Istoria ieroglific[* rămâne, totuşi, acela vechi de roman satiric, acţiunea bazându-se pe naraţiune, descriere, dar nu pe discurs.

Vasile COROBAN, *Dimitrie Cantemir — scriitor umanist,* Editura Cartea moldovenească, Chişinău, 1973, p. 157, 183, 281.